

پاره ای از آثار خطی میرزا حسن خان جابری انصاری در کتابخانه مجلس

رسول جعفریان

میرزا حسن بن علی جابری انصاری از علمای دوره اخیر قاجاری از نویسندگان و فرهیختگان اصفهان است که به سال ۱۳۷۶ ق درگذشت. وی بیشتر به کتاب گوهر شبچراغ و گنجینه انصار شناخته می‌شد اما به جز آن در سراسر عمر خویش به تألیف و نگارش مشغول بود. مرحوم مصلح الدین مهدوی در زمان حیات جابری درباره او نوشته است: ادیب سخن شناس و دانشمند فرزانه آقای حاج میرزا حسن خان جابری انصاری معروف به شیخ الانصار فرزند مرحوم حاج میرزا علی امین الوزاره از مفاخر ادبی و علمی عصر حاضر در اصفهان است. در جمعه ۱۸ رجب سال ۱۲۸۷ ق در اصفهان متولد گردید و در این شهر تحصیلات خویش را به پایان رسانیده از اوان جوانی به تألیف کتب و تصنیف رسائل مشغول شده و تاکنون آنی از این کار غفلت ننموده. سپس ۲۳ تألیف وی را بر شمرده و نمونه ای از اشعار او را نیز آورده است (تذکره شعرای اصفهان [اصفهان، ۱۳۳۴] ص: ۱۳۵ - ۱۳۶). از معروف ترین کارهای وی کتاب تاریخ اصفهان و ری است که در سال ۱۳۲۱ ش توسط حسین عمادزاده منتشر شده و مؤلف فهرست آثارش را در صفحه نخست کتاب آورده است. عماد زاده در آن زمان هفته نامه خبری ادبی را داشت و صاحب امتیاز و مدیر مسئول آن بود. از دیگر آثار چاپ شده او گنجینه انصار، نوشدارو، تاریخ نصف جهان و همه جهان، اسرار الانصار، آفتاب درخشنده در معجزات امروزه آیات و اخبار، و آگهی شهان از کار جهان است. کتاب اخیر را بنده در میراث اسلامی ایران دفتر هشتم چاپ کردم.

به نظر می‌رسد اندکی از دست نوشته‌ها و آثار او به خط خودش روزگاری به کتابخانه مجلس منتقل شده باشد، زیرا در حال حاضر تعدادی از آنها که غالباً چاپ نشده است، در این کتابخانه موجود بوده و در مجلد ۳۷ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه معرفی شده است.

نسخه‌های یاد شده غالباً مسودات آثار وی بوده و آثار مسوده بودن در جای جای آنها هویداست. از مجموعه این آثار و نوشته‌های دیگر او چنین به دست می‌آید که میرزا حسن خان از چهره‌های پیشرو فرهنگی اصفهان بوده و در مرز میان عصر سنت و تجدد زیست می‌کرده است. با این حال آثار وی بیشتر سنتی و در قالب نگارش‌های کهن است.

به طور خاص ادبیات سنتی وی متناسب با روزگار خویش، بیش از همه کشکولی و گردآوری از متون مختلف عربی و فارسی است. این امر به خصوص در باره کتاب گوهر شپچراغ او که دارای مطالب متفرق ادبی و اخلاقی بوده به چاپ هم رسیده صادق است. روی جلد این کتاب نوشته است: مجموعه گوهر شپچراغ در صد باب اخلاق و بدایع و نوادر و گنجینه انصار و اثبات حقیقت معراج و معاد و نورالثقلین. با توجه به این اثر و آثار دیگر چنین معلوم می‌شود که بیشتر آثار جابری انصاری، رنگ ادبی - تاریخی دارد و نه تنها از گذشته که گهگاه از روزگار خویش هم اطلاعات منحصری دارد که لازم است مرتب شده و انتشار یابد.

نسخه‌هایی از آثار و دست‌نوشته‌های او که در کتابخانه مجلس وجود دارد، غالباً یادداشت‌های نامرتب اما بسیار غنی است و می‌توان روی آنها به عنوان مواد اولیه نگریست موادی که به کار پژوهش‌های جدی می‌خورد.

* **گوهر شپچراغ** که به شماره ۱۳۹۰۰ فهرست شده و ۷۸ برگ است، ضمن آن که غالب صفحات آن سفید است، در بقیه صفحات، یادداشت‌هایی از برخی از ادبای عرب و قصص آنان به صورت ترجمه درج شده است.

در لابلای برخی از صفحات گاه‌گاه از روزگار خویش هم قصه‌ای دارد که از آن جمله در باره میرزا علی محمد خان نائینی پدر حاج میرزا باقر خان منشی باشی است که حکومت قم‌شاه را داشت. انصاری نوشته است: عید نوروزی برای بقای حکومت خود پنجاه اشرفی به تقدیم ظل السلطان فرستاد. ظل السلطان رد کرده نوشته چون سید و اولاد حضرت امیری به عدد اسم علی یک صد و ده اشرفی بفرست. بر میرزا علی محمد خان ناگوار آمد. ناچار فرستاد و همین که اشرفی‌ها را بردند فکری با خود نمود و سجده شکر کرد. حاج میرزا باقرخان مشیرالملک پرسیده چه فکری بود و چه رهگذر شکر کردید؟ گفت: از آن به عدد اسم جدم علی خواست صد و ده عدد و اگر خدا نکرده به عدد اسم جدش عمر خواسته بود سیصد و ده عدد می‌شد. چه می‌کردم چاره نداشتم یا باید بدهم یا عزل شوم. (برگ ۶۵).

در آخرین برگ آن هم می‌نویسد: دیگری گفت: آقای جابری ادبیات امروزه سرود ملی و تصانیف عارف و عشقی است نه الحان آغانی.

* ترجمه و فیات الاعیان از دیگر آثار او در کتابخانه مجلس است که انصاری آن را برای ظل السلطان انجام داده است. خودش در ابتدای تاریخ اصفهان و ری در شرح مؤلفاتش می نویسد: ترجمه دو جلد ابن خلکان که ظل السلطان بنده را توقیف و اتمامش را تکلیف نمود.

این نسخه به شماره ۱۳۵۸۶ در کتابخانه ثبت شده است. این ترجمه در هشت جزء انجام شده و تحویل دستگاه ظل السلطان نیز شده است. شگفت آن که بعدا به او گفته می شود که هفت جزء گم شده و فقط یک جلد آن که همین نسخه است به وی بازگردانده می شود. این داستان در مقدمه همین نسخه درج شده است که عینا تصویر آن صفحه در اینجا درج می شود. نسخه یاد شده از حرف الف و در ۸۲ برگ بزرگ رحلی است.

نسخه ۱۳۵۸۷ نیز بخشی دیگر از و فیات الاعیان است که با حرف خاء آغاز می شود. درباره کیفیت این ترجمه و آنچه برجای مانده باید مراجعه مجددی صورت گیرد.

پیام بهارستان / د، ۱، ش ۱ و ۲ / پاییز و زمستان ۱۳۸۷

* **یادداشت‌های انصاری** نسخه شماره ۱۳۸۹۱ است که بیشتر در حکم چرکنویس یا به عبارتی دفترچه یادداشت بوده است. وی مطالبی را که در این جای و آن جای می دیده در این دفتر یادداشت می کرده تا بعداً در کتابهایش مورد استفاده قرار دهد. بررسی این سبک یادداشت نویسی در دوره اخیر قاجاری که به احتمال قوی ادامه یک سنت کهن در ثبت مطالب متفرقه برای درج کردن در یک اثر تألیفی است جالب است. وی معمولاً پس از نقل مطالب روی آنها یک خط کشیده است. علاوه بر این گهگاه مسائل شخصی و حسابهایی را هم در آن درج می کرده که آنها همچنان باقی مانده و شاید روزگاری ارزش ارزیابی داشته باشد.

* **فرهنگ قوافی**؛ نسخه شماره ۱۳۸۹۰ حاوی سه رساله است که با هم صحافی شده و سومی آنها مجملی در ذکر قوافی است که در نظم و نثر ضرور دیده می شود. وی دنبال آن نوشته است که این برای یادداشت است. ترتیب چینش کلمات هم وزن که به کار شعرا می خورد بر حسب حرف آخر از الف شروع شده است و در هر قسمت کلماتی انتخاب و چیده شده است. این برای یادآوری شاعر که در قافیه ای گیر کرده و به دنبال کلمه ای هم وزن می گردد که در ضمن بتواند معنای مورد نظرش را نیز تأمین کند مفید است.

* **بدایع الحسان** از دیگر آثار جابری انصاری در کتابخانه به شماره ۱۳۸۹۰ است که نام کاملش بدایع الحسان بدایع اشعار نسوان است. در این کتاب که ۱۶۳ برگ است، شرح حال شمار زیادی از شعرای زن از عرب و عجم درج شده است. نام و اشعار قریب ۲۱۷ زن شاعر در این اوراق آمده است. این یکی از آثار بدیع در این موضوع است که البته منابع آن هم شناخته شده است.

* **کتاب عشق** عنوان اثر دیگری از میرزا حسن خان جابری است که دو مجلد آن به شماره های ۱۳۸۹۵ و ۱۳۸۹۶ در کتابخانه مجلس ثبت شده است. این اثر نیز در حول و حوش عشق، حاوی جنگی از مطالب منثور و منظوم است. در مجلد اول آن هفت باب (۲۷۳ برگ) و در جمله دوم شانزدهم باب (۹۲ برگ) مطالب متنوع آمده است. بخشی از کتاب آثار حسان هم در نسخه شماره ۱۳۸۹۶ در بخش نخست آن درج شده است.

* **امثال الجاریه** نسخه ای دیگر از آثار جابری به خط خود او در کتابخانه مجلس است که به شماره ۱۳۸۹۴ ثبت شده است. کار جمع آوری امثال سنتی دیرین در تمدن اسلامی دارد که نمونه آن مجمع الامثال میدانی است که البته عربی است اما اثر حاضر امثال عربی و ترکی و فارسی به نثر یا به نظم است. این نسخه ۳۰۴ برگ دارد اما مطالب تا برگ ۲۰۹ در آن آمده و باقی صفحات سفید است. وی در صفحه آغازین شرحی از چگونگی تألیف این کتاب را آورده است:

در سنه ۱۳۱۲ قمری که جناب آقا میرزا حسنخان داکتر ملقب به آزاد که اصفهان بودند و با بنده اظهار لطفی می نمودند بعضی اشعار مثل از بنده خواستند. اشعار این مسودات است که به مرور سنین و شهرور در ذیل کتاب اخلاق نوشته خدمتشان فرستاده دیگر آنچه انتخاب فرمودند و در درج گهر خود درج نموده

به میزان قریحه مستقیمه خودشان است. اعوجاج سلیقه بنده در خور نظر بزرگان نیست. حسن بن علی الانصاری.

زیر آن نوشته است: آقای آزاد را می‌شنوم در اروپا مثنوی را به فرانسوی ترجمه کرده‌اند. چون زبان انگلیسی و فرانسوی را بنده نمی‌توانم و ترجمه منطبعه ایشان را ندیده و نفهمیده‌ام در تمجید و تنقید الکنم. همین قدر نیت شان را تقدیس می‌نمایم ولی می‌دانم ترجمه مثنوی را باید جمعی از علمای کلام و حکمت و فقه و اصول و اخبار و معرفت و تصوف و تاریخ حاضر باشند که پاره اشارات را توضیح کنند. این نسخه هم مسوده مؤلف است و مثل برخی از آثار دیگر ایشان صفحات سفید دارد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی